

MŰHELYBESZÉLGETÉSEK

Az MTA Művelődéstörténeti Bizottsága által az OSZK-ban 2004. december 10-én rendezett sajtótörténeti konferencia volt a nyitánya az azóta – részben akadémiai kutatócsoport, részben a könyvtár szervezeti keretein belül – megindult sajtótörténeti kutatásoknak, illetve a teljes hazai sajtó retrospektív bibliográfiai feltárását célzó munkálatoknak. Ezekkel kapcsolatban az érintett munkaközösségek 2010. május 17-én, valamint július 8-án tartották bemutatkozó rendezvényeiket, egyúttal – Műhelybeszélgetések címmel – új sorozatot is indítva a könyvtár szervezeti keretein belül zajló tudományos munkák szakmai közvélemény elé tárására. Az év első felében nagy sikerrel lezajlott két alkalmat reméljük hamarosan hasonlókat követik.

Forrásadatbázis építés a hosszú 19. századra

Bármilyen aspektusból közelítünk is, ma már senki nem vitathatja, hogy a könyv és a sajtó, az új és legújabbkori Európa 20. századig zajló történetének két fő médiuma, az európai kultúrtörténet integráns része. Múltjuk feltárása mindenekelőtt Franciaországban, illetve Németországban és Nagy-Britanniában mintegy 70-100 éve művelt, kiemelt prioritást élvező kutatási irányzat.

Ami a hazai történeti kutatásokat illeti, megállapítható, hogy a könyv- és a sajtótörténeti, valamint az olvasástörténeti kutatásokkal egy időhatárig meglehetősen jól állunk. Több évszázad könyves kultúráját feldolgozó kézikönyvek, sorozatok jelentek meg, egyes rész kérdések tanulmányokban kerültek alapos elemzésre, a felvilágosodás korának sajtóját több aspektusból feldolgozták. Ugyanakkor a 19. század egészének feltárásával kapcsolatosan mindez egyáltalán nem mondható el. Ennek számtalan oka említhető, itt elegendő arra utalni, hogy egészen 2007-ig e diszciplína kutatásának önálló intézményesített tudományos műhelye nem létezett. A hagyományosan létező irodalomtörténeti, művelődéstörténeti és könyvtártudományi tanszékeken hosszú évtizedek óta folyt és folyik könyv- és sajtótörténeti kutatás is. Új jelenségként az elmúlt másfél évtizedben nálunk is gomba módra szaporodtak az utolsó két évszázad

medíia-és kommunikációtörténetének oktatását felvállaló egyetemi és főiskolai tanszékek. Ezen intézményekben azonban elsősorban az írott és elektronikus média számára képeznek újságírókat, szerkesztőket, illetve úgynevezett közönségkapcsolati, public relation szakembereket. A történeti kérdések folyamatosan háttérbe szorulnak, az empirikus kommunikáció és média-kutatás felé tolódik a hangsúly.

A finomabb, mikroszintű elemzésekhez ugyanakkor elengedhetetlen az irodalmi és politikátörténeti megközelítésen túl, a gazdasági-, társadalomtörténeti és kultúrtörténeti irányultságból eredően is az eddig kellően ki nem aknázott levéltári és kéziratári forráscsoportok bevonása a kutatásba. A fent jelzett ellentmondást, s e mögött meghúzódó tartalmi hiányt felismerve került kidolgozásra az a projekt, amely az írott betű (a könyv és a sajtó) a hosszú 19. századi történetének szisztematikus vizsgálatára vállalkozik. Ezen belül is elsősorban az 1850-1920 közötti időszakra koncentrálnak az MTA-OSZK Res libraria Hungariae Kutatócsoportjának 19. századi műhelye, mivel a tömegtermelés megjelenésével a magyarországi kutatásokban itt jelentkeznek leginkább deficiitek. A műhely 2007-ben kezdte el feltáró tevékenységét.¹

A kidolgozott koncepció két alaptézist állít fel. Egyik alapelvünk az, hogy könyv és sajtó történetét a társadalmi élet minden aspektusát felölelő legszélesebb értelemben vett társadalomtörténet részeként fogjuk fel. Vagyis tudatosan szakítani kívánunk azzal a Magyarországon még mindig élő gyakorlattal, mely a nemzetközi tendenciákkal is szembe megy, s melynek értelmében a könyv és a sajtó története csak ritkán válik az integrált általános történet részévé.² Felfogásunk szerint azonban ettől eltérően, a könyv- és sajtótörténetész territóriumuma – Frédéric Barbier kifejezésével élve – a történeti gondolkodás szinte minden vizsgálódási területével érintkezik. A könyv és sajtó globális látásmóddal történő megközelítése a társadalmi struktúrák és hálózatok együttes termékeként és összetett társadalmi gyakorlat tárgyaként kívánatos, hogy a jövőben megjelenjen. Másik alaptézisünk, hogy mind a könyvet, mind a sajtót egy kommunikációs folyamat mint rendszer átfogó perspektívájában szükséges vizsgálnunk. Ez a megközelítési mód számos

¹ <http://www.fragmenta.oszk.hu/docs/liptak.htm>

² És ha igen, akkor is elvágólag, elsősorban az irodalomtörténethez, a politikátörténethez és az eszmetörténethez kapcsolódik. A sajtó pedig legtöbbször forrásként, illusztrációként jelenik meg bizonyos történeti folyamatok megvilágításához.

kérdés újragondolását veti fel és újak tömegét generálja, illetve ezek kidolgozását teszi szükségessé.³

E gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti irányultságnak megfelelően műhelyünk kiemelt feladata a könyvkereskedelemre, könyvkiadásra, sajtótörténetre és olvasástörténetre vonatkozó levéltári források szisztematikus feltárása, kiértékelése. A munka párhuzamosan két helyszínen, a Budapest Főváros Levéltárában és a Magyar Országos Levéltárban folyik. Mindezidáig megtörtént a BFL tanácsi-és elnöki iratanyagában a 1850-1873 közötti periódusra vonatkozó iratanyag áttekintése, rendszerezése. Ütemesen folyik Budapest Székesfőváros Polgármesteri Hivatalának úgynevezett tanácsi és elnöki iratanyagából (1873-1901) a források leválogatása, valamint a MOL Kereskedelmi és Iparkamara ide vonatkozó iratanyagának átvizsgálása.

A műhely munkatársai a munka kezdetén is tudatában voltak, hogy a kutatásban időrendileg előrehaladva, a kapitalista tömegtermelésre áttérő könyv- és sajtóipar virágzásával összefüggésben a dokumentumok száma exponenciálisan növekedni fog. Ezért is elengedhetetlenül szükségessé vált első lépésként egy munkaadatbázis építése, távlatosan a szélesebb szakmai közönség számára történő közzététele. Az adatbázis tartalmazni kívánja az alábbi relációkat: az intézmény nevét, (a dokumentum leltőhelye), az elérési utat (levéltári, iktató szám), a dokumentum tárgyleírását, a tárgyétvet, tárgy típust (pl. alapszabály, illeték stb.), a közreműködő személyeket, testületeket, azok foglalkozását, a dokumentumban fellelhető helyiségneveket, a kiadvány típusát, valamint a dokumentumról készült fotót. E munkafolyamatba való betekintés céljából a Res libraria Hungariae kutatócsoport 19. századi részlege kezdeményezte és indította útnak a Tudományos Igazgatóság támogatásával az OSZK *Műhelybeszélgetések* című sorozatát, amely nyitányán 2010 májusában négy előadásban számoltunk be az adatbázis-építés jelenlegi fázisairól. A 19. századi műhely vezetője exponálta a témát, melyet a munkatársak előadása követett. Bódyiné Márkus Rozália „Budapest Főváros Levéltára székesfővárosi főpolgármesteri elnöki és elnökségi ügyosztály 1874-1901 – Nyomdászat- és sajtótörténeti vonatkozású források feldolgozása” című előadásban ismertette az 1874 és 1901 közötti időszakból feltárt BFL-beli források főbb típusait, valamint feldolgozásuk szempontjait és módszereit. Dede Franciska „Az adatbázis építésének folyamata a gyakorlatban – munkafolyamat” című előadásában a BFL 1850–1873 közötti tanácsi és elnöki iratainak anyagán világtotta meg a forrásfeltárás és -feldolgozás egyes lépéseit, a munka során felmerült problémákat és

megoldásukat. Előadása végén az adatbázisba már betöltött adatok segítségével mutatta be az adatbázis különböző funkcióit, aktuális állapotát és érzékeltette a hátralévő munkafázisokat. Ezt követően Györffy Szabolcs, az adatbázis készítője néhány plasztikus példával érzékeltette, miként lehet a több tízezerre rúgó dokumentumokat egy-egy adott kutatási témához rendelni, az adatokat rugalmas szempontrendszer alapján visszakeresni, azokat minősíteni, kapcsolati hálókat kialakítani (személyek, intézmények, lapok stb.).

Meggyőződésünk, hogy az adatbázis építésével egy hasznos történeti-politikai, gazdaságtörténeti, kultúrtörténeti, könyv- és sajtótörténeti, illetve életrajzi tudás-kontextust nyerhetünk. A fent jelzett kutatási irányvonal, továbbá az OSZK-ban épülő egyéb adatbázisok, a korszakra vonatkozó készülő retrospektív nemzeti bibliográfiák együttese előreláthatólag hosszú évtizedekre új utakat rajzolnak ki, és megalapozott tudásbázist szolgáltatnak a mindenkori kutatás számára.

Lipták Dorottya
liptak.at.oszk.hu

A hazai sajtó retrospektív bibliográfiai feltárása

A második *Műhelybeszélgetések* keretében az OSZK Sajtótörténeti Osztályának munkatársai kezdeményezték az építő beszélgetést a hazai retrospektív sajtóbibliográfiai munkálatokról és alapelvekről, s mutatták be munkájukat, a tervezés eddigi szempontjait, illetve a már felmutatható eredményeket. Természetesen korábbi kérdésfelvetések, kísérletek és akadályok ismertetésére is sor került.

A bevezető előadásban Vass Johanna a tervezés legfontosabbnak tartott szempontjai közül elsősorban azokra tért ki, amelyek nagyban befolyásolják a vállalkozás időtállóságát és hosszú távú, eredményes felhasználhatóságát. Ennek egyik jellemző megnyilvánulása, hogy a tervezés nem az adattartalom meghatározásánál kezdődik, hanem az olyan kérdések eldöntésénél, mint az adatcsere-szabvány megválasztása és az érvényes könyvtári dokumentum-leírási szabványok előírásainak alkalmazása, szem előtt tartva a könyvtári, informatikai területen napjainkban jellemző paradigmaváltások gyors egymásutánját, mely kikényszeríti az újabb és újabb rendszerekre való áttérést.

Egy retrospektív sajtóbibliográfia eredményei – az azonos szabványok mentén (a kétségkívüli azonosíthatóság érdekében) felvett adatok mellett – ugyanakkor olyan aktuális könyvtári projektek számára is hasznosíthatóak lesznek, mint az országos leltőhelyjegyzék kialakítása és

³A részletes kutatási programot a műhely vezetője számos külföldi és hazai konferencián ismertette. Lipták Dorottya: Zum Konzept einer historisch-sozialwissenschaftlicher buch-und pressewissenschaftlicher Forschung in Ungarn.(Paradigmenwechsel, Problemfelder, Perspektive) In.: Contribution á l'histoire intellectuelle de l'Europe: Réseaux du livre, réseaux des lecteurs. Edité par F. Barbier et I. Monok. Universitätsverlag Leipzig 2009. Bd. 5. S. 253-268.; Lipták Dorottya: A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. In: A kommunikáció története. A Hajnal István Kör tanulmánykötete. Szerk.: Gyáni Gábor, Budapest, 2010. (közlésre leadva)

a különböző digitalizálási projektek. Ha minden könyvtár bejelenti is állományát egy-egy címből, léteznie kell egy olyan referenz értékű nyilvántartásnak, amely hitel érdemlő adatot közöl arról, vajon a bejelentett állományok lefedik-e a kiadvány teljességét. Sőt, a bibliográfia nemcsak részegységek hiányát és az azok utáni szükséges nyomozást indukálhatja, de fontos adatokat hordozó borítólapok, egyéb „tartozékok” esetleges valamikori meglétét és/vagy jelenkori hiányát is fel tudja deríteni. Az pedig könnyen belátható, hogy egy-egy kiadvány digitalizálását akkor érdemes tervbe venni, megkezdeni, amikor biztosan állíthatjuk, hogy információkkal rendelkezünk a kiadvány teljességéről és hollétéről.

Az osztály munkatársai a sajtóbibliográfiai tervezés egy-egy kiragadott, de jellemző és – retrospektív vonatkozásban – eddig nem tárgyalt kérdéskört szólaltattak meg. Perjámosi Sándor azt mutatta be, hogy az egyéb könyvtári adatbázisokhoz való tartalmi-szerkezeti illeszkedés követelménye óhatatlanul felveti az évkönyvek periodikumként való kezelésének, illetve sajtóbibliográfiai gyűjtőkörbe tartozásának kérdését. Turai Hilda a leírási szabványok alkalmazásának szükségességét bizonyította implicit módon, beszámolva arról a tapasztalatról, hogy – miközben a feladataink között kiemelt helyen szerepel, hogy keressünk olyan címekeket, kiadványokat az eddig nyomtatásban megvalósult sajtóbibliográfiákból, amelyekkel bővíteni lehetne a rendelkezésre álló címanyagot – szembesülnünk kellett azzal a ténnyel, hogy a különböző források ugyanazt a kiadványt eltérőképpen közelítik meg, írják le. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy rendkívül kedvező helyzetben vagyunk, mivel a rendelkezésre álló, és bővítendő címanyag – az OSZK cédulakatalógusa – tekintetében megtörtént a retrokonverzió, és adatbázis-rekordokból tudunk kiindulni, azonban az azonos, vagy vélhetőleg azonos kiadványokról készült leírások eltéréseit végső soron csak az autopszia és az egységes adatfelvétel tisztázhatja. Még akkor is, ha hozzátesszük, hogy az OSZK periodika-katalógusának retrokonverziója során, az adatbázisrekordok létrehozásakor alkalmazták az egyébként nem ilyen szemlélettel készült cédulakatalógus-anyagon a szabványok előírásait. Hogy mégis mit kínálhat épülő bibliográfiai adatbázisunk a sajtótörténet kutatói számára? Az eddig tárgyalt kérdések aligha állnak szoros összefüggésben a felvezetésben hivatkozott, katalizáló hatású kutatói igényekkel. Kürti Afrodité bemutatta azokat az eredményeket, melyek például a Neues Ungarisches Magazin megszűnési évével kapcsolatos, közel két évszázados bibliográfiai bizonytalanságot tisztázzák; vagy más esetben – Wegweiser und Anzeigblatt im Gebiete der Literatur, Kunst, der Industrie und des Handels – a kézbevételeddig nem regisztrált további lapszámok meglétére derített fényt. Ha retros-

pektív sajtóbibliográfiáról szólunk, nem illik említetlenül hagyni a jeles elődöket, akik ezen a területen előttünk tevékenykedtek. Az eddigi XX. századi, intézményes kezdeményezések azonban a megfelelő háttér és támogatás ellenére sem nyertek befejezést, így 1990-ben, a II. Országos Bibliográfiai Értekezleten Ferenczy Endréné retrospektív bibliográfiai helyzetünket ismertető összegzése – az eredményeket méltató szavak ellenére is – a sajtóbibliográfiát egyértelmű hiányként volt kénytelen regisztrálni.⁴ Ez részben arra figyelmeztet, hogy csak a nemzeti könyvtárnak a sajtóbibliográfia ügyét felvállaló szilárd elhatározása biztosíthatja a további eredmények elérését és felmutatását; másrészt új, optimális megoldási javaslatok keresésére sarkallhat. Napjaink vezető témái közé tartoznak a könyvtárak közti feladatmegosztás, hálózaton végzett közös munka, stb. Egyértelműnek látszik, hogy az Országos Széchényi Könyvtár – nemcsak forrásainak korlátozott volta, de állományának tényszerű hiányai miatt is – önmagában nem képes sikerre vinni ezt a régóta hiányolt vállalkozást, szükség van országos szinten, távlatilag a határon túli könyvtárak bevonásával a szakmai együttműködés megszervezésére. A nemzetközi szintéren erre is találhatunk megfelelő példát: a CONSER (Cooperative Online Serials Program) egy olyan amerikai online közös katalógizálási program, amelynek szakmai tapasztalataiból, eredményeiből a retrospektív sajtóbibliográfia megvalósítása közben minden bizonnyal sokat használhatunk majd. A modell által sugallt közösségi munka több mint követendő, ebből a szempontból is hasznos lesz tanulmányozni a CONSER által szervezett katalógizálási tréningek dokumentumait.

Végül nem hagyható említés nélkül, hogy adatbázisunkat, tervezett szolgáltatásainkat, egyáltalán a retrospektív sajtóbibliográfia egészét a Magyar Nemzeti Bibliográfia részeként képzeljük el. A most felvetett kérdések között is vannak olyanok – évkör, dokumentumtipológia –, amelyekben az MNB rendszerét építő szerkesztőségek felelős vezetőinek kell együttesen állást foglalniuk, és a döntéseknek megfelelően tervezni meg a fejlesztés alatt álló nemzeti bibliográfiai portál-honlap szolgáltatásait.

Összefoglalva az eddigieket: ha végre megvalósulna a teljes retrospektív magyar sajtóbibliográfia, az a társadalomtudományok által várva várt kutatási alapokon túl a könyvtártudomány és az egyéb kapcsolódó könyvtári gyakorlat számára is jelentős fejlődést eredményezne. A siker zálogát az érvényes könyvtári leírási szabályok, a kellően rugalmas adatsere-formátum, az eddig elhanyagolt autopszia és természetesen a szakemberek együttműködése együttesen jelentheti.

Vass Johanna
johanna.at.oszk.hu

⁴ Vö. Ferenczy Endréné, *Az általános nemzeti retrospektív bibliográfia: Eredmények, feladatok, módszerek*. In: Könyvtári Figyelő. 36. évf. 5-6. szám (1990) p.453-464.